

Ateizm, Deizm ve Ebeveynlik Arasındaki İlişkiye Dair Nitel Bir İnceleme

Ömer Faruk Bozdağın

[0000-0002-5108-8706](mailto:ofarukbozdogan@gmail.com) | ofarukbozdogan@gmail.com

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [01dzn5f42](https://orcid.org/01dzn5f42)

Musa Gürel

[0000-0003-4132-1700](mailto:mgurel@aku.edu.tr) | mgurel@aku.edu.tr

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sandıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Afyon, Türkiye

ROR ID: [03a1crh56](https://orcid.org/03a1crh56)

İlker Aktürk

[0000-0001-9626-3275](mailto:illkerakturk@gmail.com) | illkerakturk@gmail.com

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [01dzn5f42](https://orcid.org/01dzn5f42)

Ömer Miraç Yaman

[0000-0001-9989-8575](mailto:omermirac.yaman@iuc.edu.tr) | omermirac.yaman@iuc.edu.tr

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [01dzn5f42](https://orcid.org/01dzn5f42)

Öz

Ateizm ve deizm, farklı dinî inanç sistemlerinin dışına çıkan, bireyin Tanrı kavramına bakışını ya reddeden ya da farklı bir perspektifte değerlendiren iki yaklaşımı ifade eder. Ateizm, Tanrı'nın varlığını kabul etmeyen, dolayısıyla dinî öğretileri reddeden bir görüş iken deizm, Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte bu varlığın evrene müdahale etmediğine inanmadır. Bu inanç sistemlerine sahip bireylerin, özellikle toplumun büyük bir kısmının dinî inançlara dayalı yaşam tarzlarını benimsediği kültürlerde, aile içindeki ilişkileri ve ebeveynlik dinamikleri çeşitli zorluklar ve uyum süreçlerini beraberinde getirebilir. Ateist ve deist bireyler, çocukluk dönemlerinde aile içinde veya dışında aldıkları dinî eğitimlerin veya ebeveynlerinin dinî yaklaşımlarının kendi inanç sistemleri üzerindeki etkilerini sorgularken, bu süreçte aile ilişkilerinde çatışmalar veya uzaklaşmalar yaşanabilmektedir. Ateizm ve deizmin bireylerin aile ilişkilerine etkisini anlamak, bu bireylerin dinî inanç biçimlerinin dönüşümünü ve bu süreçte yaşadıkları deneyimlerin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu bakımdan araştırma, ateizm ve deizm ile ebeveynlik ve ebeveyn inançları arasındaki ilişkileri derinlemesine incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, kendisini ateist veya deist olarak tanımlayan bireylerin aile içindeki ilişkilerine odaklanarak, bu inanç sistemlerinin aile dinamiklerine ve bireylerin inanç gelişim süreçlerine etkilerini ele almaktadır. Araştırma kapsamında, ateist veya deist kimliğe sahip 12 katılımcıdan elde edilen veriler kullanılmış, bu veriler nitel yöntemle derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda; "Ailele Verilen Din Eğitiminin Ateist/Deist Olmadaki Etkisi, Ateist/Deist Olmadan Önce Baba ile İlişki, Ailelerin Çocuklarını Ateist/Deist Olduğunu Öğrenme Süreci, Ateist/Deist Olmanın Aile ve Sosyal İlişkiler Üzerindeki Etkisi" şeklinde 4 farklı tema ortaya çıkmıştır. Araştırma bulguları, aile içinde verilen dinî eğitimin ve ebeveynlerin inanç biçimlerinin, bireylerin ateist ya da deist olma sürecinde tetikleyici bir etkisi olabileceğini göstermektedir. Aile, bireylerin ilk sosyal etkileşimlerini yaşadıkları, dini ve değerleri öğrendikleri temel kurum olarak öne çıkar; bu bağlamda araştırmada ebeveynler, çocukların dinî yaklaşımlarını ve dindarlık seviyelerini etkileyen ilk rol modelleri olmaktadır. Özellikle ebeveynlerin çocuklarına karşı sergiledikleri

tutumlar ve evdeki dinî pratikler, bireylerin kendi inançlarını şekillendirmesinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Öte yandan, katılımcılar ailelerinden öğrendikleri dinî söylemlerdeki tutarsızlıkların ve ebeveynlerin dine aykırı davranışlarının inançlarını olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir. Bu durumun, onların ateizm veya deizme yönelmelerinde etkili olduğu ve dinî arayış süreçlerini tatminsizlikle sonuçlandığı ortaya çıkmıştır. Çalışma, baba ile olan ilişkinin çocukların dinî algıları ve inanç sistemlerine bağlılıkları üzerinde önemli bir etki yarattığını da ortaya koymuştur. Babanın iletişim eksikliği, mesafeli ve olumsuz ilişkisi, ihmal etme durumu çocuğun inançsızlığa yöneliminde önemli bir faktör olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra, ailelerin çocuklarının ateist veya deist olduğunu öğrenmeleri karşısında gösterdikleri tepkilerin genellikle şaşkınlık ve hayal kırıklığıyla, bazı durumlarda ise baskı ve dışlama gibi daha agresif tutumlarla ifade edildiği görülmüştür. Bu tür tepkilerin, çocukların psikososyal durumunu ve iş, eğitim hayatı ve aile kurma gibi yaşamın çeşitli yönlerini olumsuz yönde etkileyebileceği belirlenmiştir. Araştırmanın bulguları, ebeveyn tutumlarının ve verilen dinî eğitimin bireylerin inanç sistemleri üzerinde kritik roller oynadığını göstermektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda, ebeveynlerin çocukların inanç gelişimini destekleyecek daha bilinçli, kapsayıcı ve anlayışlı yaklaşımlar benimsemeleri önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi, İnanç, Ateizm, Deizm, Ebeveynlik, Ebeveyn Tutumu

Atıf Bilgisi

Bozdoğan, Ömer Faruk vd.. "Ateizm, Deizm ve Ebeveynlik Arasındaki İlişkiye Dair Nitel Bir İnceleme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (Mart 2025), 141-162. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1575616>

Geliş Tarihi	29.10.2024
Kabul Tarihi	08.01.2025
Yayın Tarihi	15.03.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmada kullanılan veriler, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 02.01.2024 tarih ve 2024/31 sayılı kararı ile onaylanmış etik kurul izni kapsamında toplanmıştır. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Araştırmanın Tasarımı	1. Yazar - %30 / 2. Yazar - %20 / 3. Yazar - %25 / 4. Yazar - %25
Veri Toplama	1. Yazar - %40 / 2. Yazar - %20 / 3. Yazar - %20 / 4. Yazar - %20
Yazar Katkı Oranları	1. Yazar - %30 / 2. Yazar - %40 / 3. Yazar - %15 / 4. Yazar - %15
Makalenin Yazımı	1. Yazar - %25 / 2. Yazar - %25 / 3. Yazar - %25 / 4. Yazar - %25
Metnin Tashihi	1. Yazar - %25 / 2. Yazar - %25 / 3. Yazar - %25 / 4. Yazar - %25
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

A Qualitative Study on the Relationship Between Atheism, Deism, and Parenting

Ömer Faruk Bozdağın

[0000-0002-5108-8706](mailto:ofarukbozdogan@gmail.com) | ofarukbozdogan@gmail.com

İstanbul University-Cerrahpaşa, Institute of Postgraduate Education, Department of Social Work, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [01dzn5f42](https://orcid.org/01dzn5f42)

Musa Gürel

[0000-0003-4132-1700](mailto:mgurel@aku.edu.tr) | mgurel@aku.edu.tr

Afyon Kocatepe University, Sandıklı School of Applied Sciences, Department of Social Work, Afyon, Türkiye

ROR ID: [03a1crh56](https://orcid.org/03a1crh56)

İlker Aktürk

[0000-0001-9626-3275](mailto:ilkerakturk@gmail.com) | ilkerakturk@gmail.com

İstanbul University-Cerrahpaşa, Institute of Postgraduate Education, Department of Social Work, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [01dzn5f42](https://orcid.org/01dzn5f42)

Ömer Miraç Yaman

[0000-0001-9989-8575](mailto:omermirac@gmail.com) | omermirac@gmail.com

İstanbul University-Cerrahpaşa, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, İstanbul, Türkiye

ROR ID: [01dzn5f42](https://orcid.org/01dzn5f42)

Abstract

Atheism and deism represent two approaches that step outside traditional religious belief systems, where an individual either rejects the concept of God or considers it from a different perspective. Atheism is a view that denies the existence of God, thereby rejecting religious doctrines, while deism accepts the existence of God but holds that this deity does not intervene in the universe. For individuals holding these belief systems, particularly in cultures where the majority of people adopt religiously-based lifestyles, family relationships and parenting dynamics may bring various challenges and adaptation processes. Atheist and deist individuals, while questioning the impact of religious teachings or the religious approaches of their parents during childhood, may experience conflicts or estrangement in family relationships. Understanding the impact of atheism and deism on family relationships can contribute to a deeper understanding of the transformation of an individual's religious belief systems and the experiences they undergo in the process. This study aims to explore in-depth the relationships between atheism, deism, parenting, and parental beliefs. The research focuses on individuals who identify as atheists or deists and examines how these belief systems affect family dynamics and the belief development processes of individuals. Data was collected through in-depth interviews with 12 participants who identify as atheist or deist. The analysis of the data resulted in four themes: "The Impact of Religious Education in the Family on Becoming Atheist/Deist, Relationship with Father Before Becoming an Atheist/Deist, The Process of Families Discovering Their Children Are Atheist/Deist, The Impact of Being Atheist/Deist on Family and Social Relationships." The findings of the research suggest that religious education within the family and parental belief systems may have a triggering effect in the process of becoming atheist or deist. The family stands out as the primary institution where individuals experience their first social interactions and learn about religion and values. In this context, parents serve as the initial role models that influence their children's religious views and levels of religiosity. Specifically, the attitudes parents exhibit towards their children and the religious practices within the household have a significant impact on shaping individuals' beliefs. On the other hand,

participants noted that inconsistencies in the religious discourses they were taught by their parents, as well as their parents' behaviors contradicting religious principles, negatively affected their beliefs. This was found to influence their shift toward atheism or deism, often leading to an unsatisfactory religious quest. The study also revealed that the relationship with the father had a significant effect on children's religious perceptions and their attachment to belief systems. A lack of communication, a distant and negative relationship, and neglect were identified as important factors leading children toward disbelief. Furthermore, it was observed that the reactions of families when discovering that their children were atheist or deist were often characterized by shock and disappointment, with some instances involving more aggressive responses such as pressure and exclusion. These types of reactions were found to negatively affect the children's psychosocial well-being and various aspects of their lives, including work, education, and family formation. The findings of the study emphasize that parental attitudes and religious education play critical roles in shaping individuals' belief systems. Based on these results, it is recommended that parents adopt more conscious, inclusive, and understanding approaches to support their children's belief development.

Keywords

Religious Education, Belief, Atheism, Deism, Parenthood, Parental Attitude

Citation:

Bozdoğan, Ömer Faruk. "A Qualitative Study on the Relationship Between Atheism, Deism, and Parenting". *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology* 12/1 (March 2025), 141-162. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1575616>

Date of Submission	10.29.2024
Date of Acceptance	01.08.2025
Date of Publication	03.15.2025
Peer-Review	Double anonymized / Two External
Ethical Statement	The data used in this study were collected under ethics committee approval granted by İstanbul University-Cerrahpaşa Social and Human Sciences Research Ethics Committee, dated 02.01.2024, with decision number 2024/31. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Complaints	ethicilahiyat@ogu.edu.tr
Conflicts of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Author Contribution Rates	Conceptualization 1 st Author – 30% / 2 nd Author – 20% / 3 rd Author – 25% / 4 th Author – 25% Data Curation 1 st Author – 40% / 2 nd Author – 20% / 3 rd Author – 20% / 4 th Author – 20% Analysis 1 st Author – 30% / 2 nd Author – 40% / 3 rd Author – 15% / 4 th Author – 15% Writing 1 st Author – 25% / 2 nd Author – 25% / 3 rd Author – 25% / 4 th Author – 25% Writing-Review 1 st Author – 25% / 2 nd Author – 25% / 3 rd Author – 25% / 4 th Author – 25%
Grant Support	The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İlahi bir varlığa inanma ya da bu varlığı reddetme düşüncelerinin tarihsel olarak birlikte geliştiği bilinmektedir.¹ Teizm, genel olarak Tanrı'ya inanmayı kabul ederken; ateizm, Tanrı'nın varlığını ve dinî öğretileri reddetmektedir.² Avrupa'da bilim ve din arasındaki çatışmalardan etkilenerek ateizmin etkisiyle ortaya çıkan deizm ise Tanrı'nın varlığını kabul ederken evrene müdahale etmediğini savunur ve vahiy, peygamber gibi kavramlara karşı mesafeli bir yaklaşım benimser.³ İnançsızlıkla ilgili düşüncelerin gelişimi, materyalizm gibi modernizmin ortaya çıkardığı akımlarla ilişkilendirilmektedir.⁴ Postmodern dönemde bireycilik ve yaşam tarzlarının çeşitlenmesi gibi eğilimler, kültürel ve dinî değerlerden uzaklaşma sürecini daha belirgin hale getirmiştir. Bilim ve teknolojinin hızlı ilerleyişi, bilgiye erişimi kolaylaştırarak ateizm ve deizm gibi inançsızlık temelli düşüncelerin bilinirliğini ve yaygınlığını artırmaktadır.⁵ Ayrıca, sosyal medya farklı inanç ve ideolojilere sahip bireyleri, fiziksel dünyada bir araya gelmeleri zor olan bir ortamda buluşturarak bilgi ve deneyim paylaşımını kolaylaştırmaktadır.⁶ Bu gelişmelerin etkisiyle, bazı araştırmalara göre son yıllarda dinî bağlılık azalmakta ve inançsızlığa yönelim giderek yaygınlaşmaktadır.⁷ Sosyolog Ariela Keysar ve Juhem Navarro-Rivera'nın ateizm üzerine çok sayıda küresel araştırma incelemesine göre 2017 yılında Dünya genelinde deist, ateist ve agnostik bireylerin oranı %7 seviyesinde bulunmaktadır.⁸ Türkiye'deki duruma bakıldığında ise KONDA'nın 2019 yılı verilerine göre; inançsızlar ve ateistler toplam nüfusun %5'ini oluştururken, 2022 yılındaki oran %7 olarak kaydedilmiştir.⁹ Başka bir çalışma olan ve 2022 yılında yayınlanan "Türkiye Dindarlık Algısı" raporuna göre, 1358 katılımcının %3,2'si deizmi, %2,7'si ise ateizmi benimsemiştir. Ayrıca, bu araştırmadan elde edilen diğer bir sonuç, katılımcıların %72'sinin Türkiye'de dindarlığın azaldığı yönünde görüş bildirmesidir.¹⁰ Bu veriler, inançsal eğilimlerin zaman içinde nasıl değişebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Yapılan diğer araştırmalarda dindar olan gençler arasında da inancı ile ilgili şüphe ve sorgulamalar olduğu,

¹ İsmail Şimşek, "Mutahhari, Materyalizm ve Eleştirisi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2, (2020) 1045.

² Aydın Topaloğlu, *Tanrıtanmazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2001), 10.

³ Şimşek, "Mutahhari, Materyalizm ve Eleştirisi", 1048; Hyman Gavin, *Ateizmin Kısa Tarihi*, çev. Dilek Şendil. (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayıncılık, 2010).

⁴ Abdülkâtil Tüzer, "Postmodernizm ve Tanrı'nın Ölümü: Öznenin Arkeolojisi Üzerine Bir Deneme", *Milel ve Nihal* 12/2, (2015), 73-80; Erkan Perşembe, "Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14-15, (2003), 164.

⁵ Yahya Turan - Sait Kar, "Günümüz Gençlerinin Dine Bakışı: Dışlayıcılık ve Çoğulculuk Bağlamında Tecrübi Bir Araştırma", *21. Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri*, ed. O. Aydın vd., İlahiyat, (Ekim, 2022), 629; Mustafa Ünverdi, "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistik Eğilimin Nedenleri", *İlahiyat Akademi* 12, (Aralık, 2020), 155-160; Peter Vitz, *Faith Of The Fatherless The Psychology Of Atheism*, (Ignatius Press, 2013), 198.

⁶ Fatma Baynal, "Ateizmden Teizme: Bir Vaka İncelemesi", *ODÜSOBİAD* 13(2), (2023), 1794.

⁷ Sibel Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Eylül 2021), 236. Önder Küçükural vd., "Türkiye'de Lâdinî (nonreligious) Arayışları Çalışmak: Dinden Uzaklaşma ve Ayrılma Eğilimlerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1, (Haziran, 2023), 448.

⁸ Michael Ruse (ed.), *The Oxford Handbook of Atheism*, "36. A World of Atheism: Global Demographics" (Oxford: Oxford University Press, 2017).

⁹ Önder Küçükural vd., "Türkiye'de Lâdinî (nonreligious) Arayışları Çalışmak: Dinden Uzaklaşma ve Ayrılma Eğilimlerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi", *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23/1, (Haziran, 2023), 448.

¹⁰ Hatem Ete - Abdullah Yargı, "Türkiye'de Dindarlık Algısı" (2023 Rapor).

deizm, ateizm gibi düşüncelere gençlerin ilgi gösterdikleri ileri sürülmektedir.¹¹ Bu durumun gerekçeleri; hızla değişen toplumsal şartlar ve bilimsel ilerlemeler,¹² ebeveynler, arkadaşlar, sosyal medya gibi faktörler¹³ olarak belirtilmektedir. Bununla birlikte özellikle aile içinde alınan dinî öğretim, ebeveynlerin inanç ve tutumları, kişinin dinî yaşamını şekillendiren travmatik olaylar, dinî örnek alınan kişilerin davranışları ve sosyal çevre gibi faktörler, bireylerin dinî inançları sorgulamalarına ve eleştirmelerine yol açabilmektedir.¹⁴ Bu bakımdan başta ailesi olmak üzere bireyin sosyal çevresi içerisindeki ilişki sistemleri kişinin inancının gelişimine katkı sağlayacağı gibi bireyin inancında da değişikliğe sebep olabilmektedir.

Öte yandan inancın teşekkülünde en önemli faktörler, bireyin doğup büyüdüğü ortam ve almış olduğu dinî eğitimler olarak öne çıkmaktadır. Birçok konuda olduğu gibi, bireyin dinî değerleri ilk öğrendiği yer de aile ortamıdır.¹⁵ Pek çok çalışma inanç ve uygulamaların öğretiminde, çocukların ilk ve en önemli öğretmenlerinin anne ve babaları olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶ Bu durum, ebeveynlerin tutum ve davranışlarının, tutarlı dinî mesajlar iletmelerinin çocukların dinî inançlarını olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir.¹⁷

Bireyin dinî inancının gelişiminde, uygulamaları yerine getirmesinde ve dinî önemsemesinde anne ve babanın etkisinin birbirinden farklı düzeyde olduğu da savunulmaktadır.¹⁸ Çeşitli araştırmalar babaların dinî katılımları, inançları ve davranışlarının

¹¹ Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", 246; Fatma Günaydın, "İmam Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları", *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 321-335.

¹² İsmail Maraş, "Günümüz Türkiye'sinde Deizm İddiaları ve Bununla Mücadelede İslam Felsefesinin Rolü", *Günümüz Gençliğinin Zihin Problemleri*, ed. İ. Maraş, İ. Erdoğan, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019), 19-34.

¹³ Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine* (Adana: Karahan Kitabevi, 2011), 12; Abdulvahit İmamoğlu - Saliha Ferşadoğlu, "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, (Temmuz, 2016), 20-30.

¹⁴ Hasan Kayıklık, "Bireysel Yaşamda Dinsel Değişim", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2, (Haziran, 2005), 5-23.

¹⁵ Yasmin İles - Caven vd., "Longitudinal Data On Parental Religious Behaviour and Beliefs From The Avon Longitudinal Study Of Parents and Children (ALSPAC)", *Wellcome Open Research*, 4, (October, 2019), 38; Sümeysa Bilecik, "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33, (Haziran, 2017), 32-36; Celal Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname* 27/2, (Aralık, 2014), 59-88; Carrolyn McMurdie vd., "Adolescent and Parent Perceptions of the Influence of Religious Belief and Practice", *Journal of Psychology and Christianity* 32, (March, 2013), 192.

¹⁶ Necip Fazıl Mendeş, *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), 140; Mervin Petro, vd., "The Effect of Religion on Parenting in Order to Guide Parents in the Way They Parent: A Systematic Review", *Journal of Spirituality in Mental Health* 20/3, (2018), 137; Paul Vermeer vd., "Authoritative Parenting and the Transmission of Religion in the Netherlands: A Panel Study", *The International Journal for the Psychology of Religion* 22, (October, 2012), 42-59; Yusuf Sinan Zavalısız - Ensar Şahin, "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma", *Journal of History Culture and Art Research*, 7/2, (Aralık, 2018), 567-570.

¹⁷ Christopher D. Bader - Scott A. Desmond, "Do as I Say and as I Do: The Effects of Consistent Parental Beliefs and Behaviors Upon Religious Transmission", *Sociology of Religion* 67/3, (September, 2006), 313.

¹⁸ Christian Kandler - Rainer Riemann, "Genetic and Environmental Sources of Individual Religiousness: The Roles of Individual Personality Traits and Perceived Environmental Religiousness", *Behavior Genetics* 43, (September, 2013), 297-300; Walton Wider vd., "The Role Of Demographic Factors On Religious Beliefs: Evidence From Five Countries", *F1000Research* 4/7 (2023), 12; Michele A. Schottenbauer vd., "Relationship Between Family Religious Behaviors And Child Well-Being Among Third-Grade Children", *Mental Health, Religion & Culture* 10/2, (2007), 191-198; Matt Bradshaw - Christopher Ellison, "Do Genetic Factors Influence Religious Life? Findings from a Behavior Genetic Analysis of Twin Siblings", *Journal for the Scientific Study of Religion* 47/4, (2008), 540.

çocuklarının dinî inanç ve pratikleri üzerinde büyük bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹ Diğer taraftan bazı çalışmalar, babaların olumlu etkilerine rağmen, dinî katılımlarının çocukların davranışları üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur. Bu araştırmalarda öne çıkan önemli bir faktör, annelerin dinî katılımlarının ve inançlarının, çocuklarının dinî inançları ve genel refahı üzerinde daha belirgin bir etki yarattığının vurgulanmasıdır.²⁰

Yurtdışında yapılan akademik çalışmalar, inanç ve ebeveynlik konularını geniş bir şekilde ele almaktadır. Bunlar arasında ebeveynin dinî inancının ne olduğu,²¹ aile ilişkilerinin dinî inanca yansımaları,²² ailedeki çocuklara din eğitimi kimin verdiği,²³ ebeveyn yokluğu ve boşanma gibi deneyimlerin bireyin inancı üzerindeki etkisi²⁴ gibi çeşitli konular yer almaktadır. Türkiye'deki araştırmalar incelendiğinde din, inanç ve maneviyat ekseninde, özellikle ateizm ve deizm gibi konularda yapılan çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Ayrıca yurt dışındaki çalışmalarda sıklıkla ele alınan ebeveynlik ve aile ilişkileri, özellikle de anne ve babanın dinî inançları ile çocuklarının dinî inançları arasındaki ilişki üzerine Türkiye'de benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu durum, ulusal literatürde dinî inançlar aile ve ebeveynlik üzerine araştırmalar yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırmada ateizm ve deizm ile ebeveynlik ve ebeveyn inançları arasındaki ilişkilerin incelenmesi hedeflenmektedir. Ateist ve deist bireylerin aile ilişkilerine odaklanarak, ateizm ve deizmin aile dinamikleri üzerindeki etkisi de incelenmiştir.

1. Yöntem

Bu çalışmada ateist ve deist bireylerin ebeveynlerle ilişkilerine dair değerlendirmelerinin derinlemesine anlaşılabilmesi için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel veri toplama türleri, temel veri toplama ve destekleyici veri toplama yöntemleri olarak iki genel başlıkta toplanmaktadır.²⁵ Temel veri toplama yöntemleri arasında katılımcı gözlem, doğal gözlem, belge

¹⁹ Richard J. Petts, "Single Mothers' Religious Participation and Early Childhood Behavior", *Journal of Marriage and Family* 74/2, (2012), 251-268; W. Bradford Wilcox, "Religion, Convention, and Paternal Involvement", *Journal of Marriage and Family* 64/3, (2002), 788-792; H. Nicholas Wolfinger - W. Bradford Wilcox, "Happily Ever After?: Religion, Marital Status, Gender and Relationship Quality in Urban Families", *Social Forces* 86/940, (2008), 1312; Joseph Pleck, "Why Could Father Involvement Benefit Children? Theoretical Perspectives", *Applied Developmental Science* 11/4, (2007), 200.

²⁰ Bader - Desmond, "Do as I Say and as I Do: The Effects of Consistent Parental Beliefs and Behaviors Upon Religious Transmission", 313; Petts, Single Mothers' Religious Participation and Early Childhood Behavior, 252.

²¹ Bader - Desmond, "Do as I Say and as I Do: The Effects of Consistent Parental Beliefs and Behaviors Upon Religious Transmission", 325; McMurdie vd., "Adolescent and Parent Perceptions of the Influence of Religious Belief and Practice", 192.

²² Lei Lei - Frederic Traylor, "How Does Religion Influence Parental Support of Young Adult Children?", *Journal of Family Issues* (2023), 200; Dariusz Krok, "Examining The Role of Religion in a Family Setting: Religious Attitudes and Quality of Life Among Parents and Their Adolescent Children", *Journal of Family Studies* 24/3, (2018), 203-210.

²³ Lori Baker - Sperry, "Passing on the Faith: The Father's Role in Religious Transmission", *Sociological Focus*, 34/2, (2001), 185.

²⁴ William. K. Kay - D. Linnet Smith, "Divorce and Pupil Attitude Toward Christianity and Islam", *Journal of Education and Christian Belief* 4/2, (2000), 131-138.

²⁵ John. W. Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4th ed). SAGE Publications, (2014), 12; Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(2), (2019), 368.

incelemesi ve derinlemesine görüşme gibi yöntemler yer almaktadır.²⁶ Bu araştırmada ateist veya deist olduğunu belirten kişilerle yapılan bireysel görüşmeler temel veri toplama aracı olarak seçilmiştir.

1.1. Araştırma Grubu ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın örneklemini, kendisini ateist/deist olarak tanımlayan 12 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırmada çok aşamalı örneklem yöntemine başvurulmuştur. Araştırmanın örneklem grubu il bazında, belirli kriterler doğrultusunda ölçüt örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Bu yöntemde, çalışılan durumu en iyi şekilde temsil edebilecek grupların katılımı sağlanarak bazı katılım şartları belirlenir ve örneklem bu ölçütlere göre oluşturulur.²⁷ Bu doğrultuda, araştırma örneklemine dâhil edilme şartları olarak katılımcıların 18 yaşın üzerinde olması ve kendilerini ateist veya deist olarak tanımlamaları belirlenmiştir. Katılımcılara dair sosyodemografik bilgiler, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1

Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Meslek	Medeni Durum	Ateist/Deist Olma Süresi
K-1	Erkek	32	Lisans	Grafik Tasarım	Bekar	7 yıldır ateist
K-2	Erkek	28	Lise	İmalat Ustası	Bekar	5 yıldır ateist
K-3	Kadın	30	Lisans	Tercüman	Evli	8 yıldır ateist
K-4	Erkek	26	Lisans	Öğrenci	Bekar	4 yıldır deist
K-5	Erkek	19	Lise	Öğrenci	Bekar	3 yıldır deist
K-6	Erkek	28	Lisans	STK-Şoför	Bekar	3 yıldır deist
K-7	Erkek	30	Lisans	Sosyal Çalışmacı	Bekar	6 yıldır ateist
K-8	Erkek	38	Lisans	Radyoloji Teknikeri	Evli	10 yıldır ateist
K-9	Erkek	34	Ön lisans	Turizm	Bekar	5 yıldır ateist
K-10	Erkek	35	Lisans	Özel Sektör	Evli	6 yıldır deist
K-11	Kadın	27	Lisans	STK-Yönetici	Bekar	9 yıldır ateist
K-12	Erkek	33	Lisans	Teknisyen	Evli	4 yıldır deist

Katılımcılara sosyal medya aracılığıyla araştırma teklifi götürülmüştür. Sosyal medya platformlarında (telegram grupları) ateizm ve deizm ile ilgili hazırlanan görsel duyuru metni paylaşılmıştır ve araştırmaya katılmayı kabul eden bireylerle görüşme yapılmaya başlanmıştır. Ateizm ve deizm derneği ziyaret edilerek çalışma hakkında bilgi verilmiş ve çalışmanın duyurusu dernek üyeleriyle paylaşılarak da katılımcılara ulaşılmıştır. Bu bakımdan çalışma kapsamında, daha önce görüşme yapılan katılımcıların referansları aracılığıyla diğer bireylere ulaşmak için kartopu örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Kartopu örnekleme, araştırmada belirlenen

²⁶ Catherine Marshall - Gretchen B. Rossman, *Designing Qualitative Research* (SAGE Publications, 1995), 12.

²⁷ Belkis Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (Bağlam Yayıncılık, 2008), (2. Basım).

kriterlere uygun katılımcı profiline erişimi kolaylaştıran ve örneklem grubunun genişlemesine olanak tanıyan bir yöntem olarak tanımlanabilir. Bu yöntem, mevcut katılımcılardan alınan bilgiler doğrultusunda, yeni veri sağlayabilecek bireylerin çalışmaya dâhil edilmesini sağlamıştır.²⁸ Öte yandan katılımcılar, bilgilendirilmiş onamları alındıktan sonra gönüllü olarak çalışmaya dâhil edilmişlerdir. Katılımcı sayısı, kuramsal örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Bu yöntem, araştırma bulguları yeni bilgi sağlamayınca kadar örneklem büyüklüğünün artırılmasını önerir. Mülakatlar sonucunda elde edilen bulguların tekrarlanmaya başlamasıyla, araştırmanın doygunluk noktasına ulaştığı tespit edilmiş ve daha fazla katılımcıyla görüşme yapılmamıştır.²⁹

1.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme; konunun kapsamlı şekilde ele alınmasına hizmet eden, açık uçlu soruların detaylı olarak cevaplanmasını sağlayan veri toplama tekniğidir.³⁰ Araştırma süresince kullanılan görüşme formu yönlendirmeden uzak, kolay anlaşılabilir soruların bulunduğu bir soru havuzu oluşturulmuştur. Form oluşturulurken literatür taranmış, daha önce yapılan çalışmalarda araştırma soruları incelenmiştir. Oluşturulan soru havuzu bu alanda çalışma yapan iki akademisyene sunulmuştur. Gelen geri bildirimlerle birlikte yarı yapılandırılmış görüşme formu elde edilmiştir. Araştırma için hazırlanan soru formunda 5 maddelik sosyo-demografik sorular ve 15 temel soru yer almaktadır. Görüşmeler gönüllülük esasına dayalı gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilen görüşmeler ses kayıt cihazı aracılığıyla kayıt altına alınmıştır.

1.3. Araştırma Verilerin Analizi

Bu çalışmada verilerin analizinde, araştırma sürecinde toplanan verilerin, tema ve alt temalar şeklinde kategorize edildiği ve yorumlanarak sunulmasını içeren betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.³¹ Bu çalışmada 12 katılımcıyla yapılan görüşmelerin ortalama süresi 28 dakika olarak belirlenmiştir. Görüşmeler sonrasında, ses kayıtları araştırmacılar tarafından bilgisayara aktararak yazılı metinlere dönüştürülmüştür. Toplam 340 dakika süren ses kayıtları, 103 sayfalık bir deşifre metnine çevrilmiştir. Bu metin, tekrar tekrar incelenerek kodlama işlemine tabi tutulmuştur. Kodlar, anlam bütünlüğü gözetilerek gruplandırılmış, benzer anlamlar içerenler ayıklanarak ana tema ve alt temalar oluşturulmuştur. Elde edilen veriler dört ana tema altında analiz edilmiştir.

Yürütülen çalışmanın etik kurul izni İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 02/01/2024 tarihli ve 2024/31 sayılı karar numaralı belgeyle alınmıştır.

²⁸ Baltacı, *Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?*, 375.

²⁹ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 20.

³⁰ Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 48; Baltacı, *Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?*, 86.

³¹ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 30; Baltacı, *Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?*, 45.

2. Bulgular

Analiz edilen veriler sonucunda; “Ailede Verilen Din Eğitiminin Ateist/Deist Olmadaki Etkisi, Ateist/Deist Olmadan Önce Baba ile İlişki, Ailelerin Çocukların Ateist/Deist Olduğunu Öğrenme Süreci, Ateist/Deist Olmanın Aile ve Sosyal İlişkiler Üzerindeki Etkisi” şeklinde 4 farklı tema ortaya çıkmıştır.

2.1. Ailede Verilen Din Eğitiminin Ateist/Deist Olmadaki Etkisi

Ateist/Deist bireylerle yapılan görüşmelerden ortaya çıkarılan ilk tema olan “Ateist/Deist Olmada Alınan Din Eğitiminin Etkisi” teması; bireylerin ateist/deist olmasına sebep olan ve tetikleyen faktörlerin incelenmesine imkân tanımaktadır. Yapılan görüşmelerden katılımcıların, ailenin zorlaması, olumsuz rol modeller, alınan dinî eğitim, camide/Kur’an kursunda şiddet ve eğitmen şiddeti gibi nedenlerden ötürü kötü bir din algısına sahip olduğu görülmüştür. K1, baskıcı ve kuralcı bir aileye sahip olmasının ve ailesinin bu tutumunun dinî inanç konularına da yansıtmasının kendisini tetikleyen bir sebep olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

Rahatsızlık duyuyorum çünkü aile büyüklerimin bana dayatmış olduğu inanç silsileleri içerisinde öyle vakit geçirmek istemiyorum. Nesle dayatılıyor abi. Bu beni gerçekten ciddi anlamda rahatsız ediyor. Aileler baskı yapmamalı kanımca. Yoksa ters tepiyor ileriki yaşlarda. Şekil A’da yani ben de gördüğünüz gibi. (K1, Erkek)

K11 ise ailesinin dinî pratiklerdeki tutarsızlıkları yüzünden kendi inanç yolunu bağımsız bir şekilde araştırmaya yönelmiştir.

Biz muhafazakâr bir kesim değildik zaten. İnanyorlar ama herhangi bir ibadetlerini yerine getirmiyorlardı. Sorsanız ben Müslümanım, öyle der. Mesela ne bileyim inananlardan bunların yapılması istenir ama annen baban yapmıyor. Daha fazla böyle konuşma, böyle mantıklı konuşma kafamı karıştırıyorsun gibi tepkiler aldım annemden. O yüzden hiç konuşmadım onun yanında. Kendi başımayken yaptım. Yani annem zaten neye inandığına da çok farkında değil ben sorsam da bana faydası yoktu o yüzden kendi kendime sorgulayıp ateist olmayı seçtim. (K11, Kadın)

Ailenin baskıcı tutum ifadesine ek olarak K6 aile içi iletişim ve ilişkilerde dinî inançların temel öge olmasının kendisinde getirdiği rahatsızlığı şu sözlerle aktarmıştır:

Yani normal sohbet sırasında bile bir anda dinî mesajlar verilmeye çalışıyor. Yani bayıyor muhabbet bir süre sonra. Yani tamam en çok sen inanyorsun. (K6, Erkek)

Bazı katılımcılar, Türkiye’de ailelerin gündelik yaşamdaki dinî pratikler ve inançsal tutumlardaki çelişkilerin ve sorunların, ateizme ve deizme yönelim üzerinde ne kadar etkili olduğunu vurgulamışlardır.

Dindar ailedeki insanlar genel ritüellere uyarlar. Dindar diye geçinenlere bakıyorum... Günah diyorlar ama her şeyi de yapıyorlar. (K6, Erkek)

Genel olarak Türkiye’de benim annem babam gibi sokaklar da neye inandığını bilmiyor. İnanmadan, yani inandığın şeyi bilmeden, inanarak devam ediyor. Kimse Müslüman değil yani benim gözümde neredeyse. Çünkü aile dinden bahsederken çoğu kez ödün veriyor bu da dine güvenimi onlar üzerinden sarsıyordu. (K2, Erkek)

İkisi de Müslüman. Kalpten inandıklarına eminim ama inançlarının gereklilikleri yerine getirme yok. Faiz haram deniliyor ama ev araba için kredi çekiliyor faiz ödeniyor yani tutarsız bana göre bu da beni etkiledi sorgulattı çok. (K4, Erkek)

Türkiye'nin üçte ikisi olduğu gibi bir aile yapısı sıradan ve diniyle ilişkili bir monoton aile. Körü körüne bir inanç hâkim, tek yol İslam, tek doğru İslam tarzında bakış açıları var. (K7, Erkek)

2.2. Ateist/Deist Olmadan Önce Anne ve Baba ile İlişki

Araştırma sorularında hem anne hem babaya ilişkin sorular yer alsada katılımcıların söylemleri anne ile ilişkiden ziyade baba ile ilişki etrafında şekillenmiştir ve katılımcıların babaları ile ilişkisi ön plana çıkmıştır. Özellikle görüşmelerde baba vurgusunun baskın olduğu görülmektedir. Katılımcıların bazıları, annelerin genellikle ahlaki değerlere vurgu yaparken bu değerleri inançla ilişkilendirdiklerini ve bu yaklaşımın dini tutumlarda bir çatışmaya yol açmadığını ifade etmişlerdir. Ancak bu temada; babanın desteğinin olmaması, ihmalin olması, iletişimsizlik gibi unsurların bu süreçte önemli rol oynayabildikleri anlaşılmaktadır. Ateist/deist bireylerin ifadelerinde, baba ile ilişkide olumsuz ve mesafeli iletişime oldukça fazla vurgu yaptıkları görülmüştür. Buna göre babaların çocukları ile yetersiz ilişkisi, babanın ilgisiz tutumlarını pekiştirmekte olup çocuklarının inançları ve din algıları üzerinde olumsuz etkilere sahip olduğu görünmektedir.

Geçmişte de mesafeli bir iletişim vardı ama şu an mesela hiç babamla ne siyaset konuşurum ne dinsel bir şey konuşurum. Hiç böyle bir şeyle konuşmam yani. Bana çocukluktan anlatılması gerekmez miydi? Hiç gerek yok şimdi. Tadımız kaçmasın. (K12, Erkek)

Babayla ya nasıl diyeyim olması gerektiği gibi de yani babayla oğullar arasında sıcakkanlı güzel bir ilişki vardır. Her şeyi konuşulur, anlatılır bazen benimsetilir dinî şeyler vs. Ya da işte aktivite yaparlar vesaire ama mesela benim babamla aramda öyle bir ilişki yok mesela. Maddi açıdan babalık yaptığı doğrudur, para yollar, ihtiyacı rızıkı vesaire ama manevi olarak öyle bir şey yok. (K5, Erkek)

K5, babasıyla maddi destek sağlanmasına rağmen manevi bir bağın olmadığını belirtirken, K12 ise babasıyla potansiyel olarak tartışmalı konuları konuşmaktan kaçınarak ilişkilerinde huzuru korumayı tercih ettiğini vurgulamıştır.

Öte yandan elde edilen verilerde babaların çocuklarına ilgi konusundaki eksikliği, dinî inanç ve değerlerin aktarımında da kendini göstermektedir. Bazı katılımcılar gördükleri ihmal ve ilgisizliğin inanç tutumlarına etkisini şu şekilde belirtmiştir:

Zamanında sorduğum sorulara doğru yanıtı bulabilseydim böyle olmazdı diye düşünüyorum. Çocukluğumdan beri her zaman çatışma ortamım vardı. Bıktım yani onların tartışmalarından da. Onlar ebeveynlik yapacağına çocukları olarak biz onlara yapıyoruz. Bu yüzden din veya inanç meselelerini yeterince konuşmadık, konuşsak da şimdi faydası yok. (K6, Erkek)

Babamla da işte Türkiye'nin çoğunluğunda olduğu gibi nasıl diyeyim mesafeli. Evin reisidir ama ekonomik gelir anlamında. Sevgi, inanç ve ilgi desteği az. (K8, Erkek)

Tipik baba oğul ilişkisi hocam. Baba fiziken var desteği, ilgisi, yakınlığı, dinî yaklaşımı yetersiz ve mesafeli yani. O da öyle görmüş babasından. (K10, Erkek)

K1, ateist olmasında ailesiyle olan olumsuz ilişkilerin ve babasının sürekli nasihat verme eğiliminin kısmen etkili olduğunu şu şekilde belirtmiştir:

Ateist olmamda kısmen bir etkisi var. İlişkilerimizin olumsuz tarafları elbette her ailede olduğu gibi bizde de var. Farklı tavırlara bürünebiliyorlar yani ailem. İkisi ile de aramın iyi olduğunu söyleyemem. Babam da daha çok telkin yani nasihat verme derdinde. (K1, Erkek)

Rahatsızlık duyuyorum çünkü aile büyüklerimin bana dayatmış olduğu inanç silsileleri içerisinde öyle vakit geçirmek istemiyorum. Nesle dayatılıyor abi. Bu beni gerçekten ciddi anlamda rahatsız ediyor. Aileler baskı yapmamalı kanımca. Yoksa ters tepiyor ileriki yaşlarda. Şekil A'da yani ben de gördüğünüz gibi. (K2, Erkek)

Öte yandan katılımcıların çoğu baba ile ilişkileri öne çıkarsa da anne olan ilişkiler veya aile bütünselliği üzerinden de inanç tutumunun değişimi aktarılmıştır. Nitekim K7, aile içerisindeki iletişimin genellikle odağının dini nasihatler olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Yani normal sohbet sırasında bile bir anda dini mesajlar verilmeye çalışıyor. Yani bayıyor muhabbet bir süre sonra. Yani tamam en çok sen inanıyorsun. (K7, Erkek)

Bazı katılımcılar, din ve inanç konusunda anneleriyle olan ilişkilerinin daha çok sevgi ve ahlaki değerler üzerine temellendiğini, annenin daha ılımlı bir tavırla dini benimsettiğini; ancak baba ile yaşanan çatışmaların bu durumu gölgede bıraktığını belirtmiştir.

Annemin daha saf bir dokunuşu vardı bana. Yani ben annemden gelen uyarıyı değil de ondan düzeltmemi istediği şeyin hep dürüstlük, doğruluk ve ahlak olduğunu duydum. Bana evet din anlatıyordu ama başkasını incitmememin önemiyle açıklıyordu. Haram helal doğru yanlış günah falan ile korkutmuyordu ama işte babam hep bunu yaptı ve kendisi de dediğinin arkasında durmuyordu. (K4, Erkek)

Ben annemin dediklerini daha çok önemsiyordum ki dini eğitimimde ne biliyorsam annemden öğrendim. Bence zaten din eğitimini ilk olarak anneler vermeli. Çünkü baba dayatıyor ama anne yumuşatıyor daha çok toplumsal değerler üzerinden iyilik, merhamet, dürüstlük, ahlaki faktörlerle inancı anlattı. Ta ki annem babamın etkisinde kalıp lisede o da tutumunu daha sert yapmaya başladıktan sonra işte ben bu duruma geldim. Ona tepkim aslında... (K11, Erkek)

2.3. Ailelerin, Çocuklarının Ateist/Deist Olduğunu Öğrendikten Sonraki Tutumu

Görüşmelerde elde edilen bulgular sonucunda ailelerin, çocuklarının ateist/deist olduğunu öğrenme süreçlerinde farklılıkların ve benzerliklerin olduğu görülmüştür. Ailelerin çocuklarının ateist/deist olduğunu öğrendikten sonra “telkin/ikna etme, baskı/tehdit, şaşırma, dışlama, hoşgörü” tutumları sergiledikleri anlaşılmıştır. Bunlara ek olarak bazı ailelerin ise katılımcıların ateist/deist olma sürecinden haberdar olmadıkları anlaşılmıştır. Bu durum, bazen ailenin tamamının bilmemesini isteme şeklinde olabileceği gibi, bazen de ebeveynlerden birinin bilip diğerinin bilmemesi şeklinde de ortaya çıkabilmektedir. Bu tutum sebebiyle aileler özellikle ebeveynler diğer aile üyelerine göre çocuğunun ateist/deist olduğunu geç öğrenmektedir. Katılımcılar, ailelerinin çocuklarının ateist veya deist olduklarını öğrendiklerinde genellikle şaşkınlık, hayal kırıklığı ve suçlama gibi tepkiler verdiklerini; bu durumu, çocukluk ve

gençliklerindeki dinî bağlılıklarına dayanarak beklemediklerini ve üniversite gibi dış etkenleri sorumlu tuttuklarını ifade etmektedir.

İlk önce ödleri koptu tabi, yani başımıza gavur olacaksın falan filan. (K6, Erkek)

Şaşırdılar tabi çocukluk ve gençlik yıllarımda inanç ve ibadetlerime bakıp şahit olduklarında beklemiyorlardı böyle bir şeyi. (K1, Erkek)

Babam öğrenemedi. Vefat etmişti. Öğrense ılımlı yaklaşırdı, arkadaş gibiydi. Annem çok şaşırdı. İşte tövbe etmelisin, inanmalısın. Vazgeçirmeye çalıştı. Üniversiteye gittin böyle oldu, üniversite bozdu seni dedi. Direkt bir suçlu aradı. Baktı olmuyor. Bıraktı. (K11, Kadın)

Bazı katılımcılar da ailelerinin ateist veya deist olduklarını öğrendikten sonra maruz kaldıkları tepkileri ifade etmişlerdir. K6, annesinin “Annem sütümü helal etmem diyordu” diyerek keskin bir reddetme ifadesi kullandığını aktarırken; K1, ailesinin inançlarını değiştirmeye yönelik yoğun baskı yaptığını “Fikrimi değiştirmek için çokça baskı yaptılar” sözleriyle belirtmiştir. K8, “Aileme göre ateist şeytanlaşma, cehennemlik. Kabulleneceklerine hiç inanmıyorum” şeklindeki ifadesiyle ailesinin ateizmi şeytanlaşma ve cehenneme gitme ile ilişkilendirdiğini, kabullenmeyeceklerini düşündüğünü söylüyor.

K12 ise, gerçekleri dile getirdiğinde kendisine karşı çok büyük tepkilerle karşılaştığını, kötü bir insan olarak görüldüğünü ve tüm suçların üstüne atıldığını aktarıyor:

Kötü bir insanmışım gibi algılandı, kötü birisiyim, nefret edilen her suçu işlemiş, katil ama mecburen bunun yüzünü görmek zorundayız gibi hissediyorlardı. Kendimde inandığım ya da yani anlamaya çalışıyorum o zaman ama işte bazı gerçekleri konuştuğum zaman ya da anlattığım zaman baya baya büyük tepkiler aldım. (K12, Erkek)

Bu bağlamda ailenin ateist/deist olduğunu öğrendikleri anda hissettikleri şeyleri; mahcubiyet, yıkım, hayal kırıklığı ve öfke gibi kavramlar üzerinden tanımlamak mümkündür. Çocuklarına verdikleri tepkiler ise genellikle agresif yaklaşım, uyararak ya da iletişimi kesmek gibi ortaya konulmuştur. K9, ailesinin durumu kabul etmeyip iletişim kesme ve istememe durumunu “Ailem ve arkadaşlarım beni terk etti. Anlamak, destek olmak yerine yalnızlaştım” şeklinde ifade etmiştir. Ailelerin durumu öğrenme sürecine ek olarak bireyin ateist/deist olduğunu ailesinden gizlediği de olmuştur. K4 ve K5 ailelerinin çok üzüleceklerini düşünmeleri ve ailelerin vereceği tepkilerden dolayı ateist/deist olduklarını gizlemeye çalıştıklarını şu sözlerle aktarmışlardır:

Annem ve babam bilmiyor. Büyük ihtimale paylaşmam. Paylaşmanın sebebi de hani böyle kızarlar, ederler tarzı değil. Üzülürler. (K4, Erkek)

Ya ailem bilmiyor. Çok düşündüm aslında bunu, büyük bir ihtimalle öyle şey şiddet vs. olmaz ya da evden kovma gibi bir şey olmaz ama çok üzülürler yani. Öyle şey bana fiziksel ya da herhangi bir şiddet uygulamazlar. (K5, Erkek)

Katılımcıların deneyimlerinden elde edilen verilere göre, ateist veya deist bireylerin aileleri, çocuklarının bu durumuna karşı ilk olarak inkar tepkisi vermektedir. Bu tepkiler genellikle “şaşıрма, baskı ve tehdit” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde ise “ateist veya

deist olma durumunun kendi ailelerinde asla yaşanmayacağına” dair baskın bir inancın etkili olduğu görülmüştür.

2.4. Ateist/Deist Olmanın Aile ve Sosyal İlişkiler Üzerindeki Etkisi

Ateist/deist olma, aile ve çocukları arasındaki ilişkinin seyrini etkileyebilmektedir. Katılımcıların söylemlerine göre bu ilişkinin seyrini üç gruba ayırmak mümkündür. İlk grubu; çocuğun ateist/deist olmadan önceki aile ilişkisinin, ateist/deist olduktan sonra da değişim göstermediği katılımcılar oluşturmaktadır. Bu grupta, ateist/deist olma öncesindeki iletişim düzeyinin olduktan sonra da devam ettiği görülmektedir. Nitekim ateist/deist olmadan önceki durum ile olduktan sonra aynı tutumun devam ettiğini fakat bunu ailesinin dinî hassasiyetinin olmayışına bağladığını söyleyen K3’ün ifadelerinde bu durum görünmektedir:

Ben tek çocuğum bu arada, hiç dayak yemedim. Sıcak, güvenli, huzurlu bir aile. Annem ile babam arkadaş gibiyiz onlarla. Ailem de dindar bir aile değil, din ile çok aram olmadı o yüzden. Ailemde tek Müslüman olmayan bireyim ama annem, babam, eşim bunu bilirken daha yaşlı ve bunu anlamayacak olan anneannem, dedem ile din konularını hiç konuşmam. Ailemden yana fazla bir değişiklik olmadı zaten. Çevremde ise dinî muhabbetlerden kaçıyorum genelde, ulu orta ben değiştim diye dolaşmıyorum zaten. (K3, Kadın)

Başka bir katılımcı ise, aile üyeleri arasında ilişki düzeyinde farklılıklar olsa da ateist olma öncesi ve sonrasındaki iletişimin benzer düzeyde devam ettiğini şu sözlerle aktarmıştır:

Annemle pek anlaşamayız ama babamla iyiyim mesela yani abimle kardeşim var, onlarla iyiyiz. Annemle kafalar uymuyor. Yani o bir şey ister, ben yapmak istemem. Ben bir şey isterim, o yapmak istemez. Benim inançlarımla benim aile hayatımı hiçbir şekilde etkilemedi. Tabi annem bir şeyler söylüyor yine. Ama yok, bu muhabbet yüzünden ailemden benden kopan bugüne kadar hiç olmadı yani. (K9, Erkek)

Bir diğer grupta ise, ateist/deist olma durumunun aile içi sorunlarla/kayıplarla bütünleştiği ve bundan ötürü hem ilişkinin hem de inanç dünyasının daha olumsuz bir boyuta taşınması yer almaktadır. Buna göre aile ve çocuk ilişkisi, değişim öncesinde yetersiz iletişim, eksik ilgi, ihmal etme gibi durumlar değişim sonrasında daha şiddetli boyutta görülebilmektedir. K8, anne kaybının sonuçlarının inancına yansımaları aktarırken; K6, ailede yaşanan problemlerle mücadelesinde “neden ben” gibi bir tutum ile inandığı dinin yaratıcısıyla yaşadığı çatışmayı veya sitem halini vurgulamıştır.

Annemle aram iyiydi. Annem öldükten sonra aile bağlarım tamamıyla zayıfladı. Memlekete de gitmemeye başladım. Boş vermişlik, ilgisizlik her şeye küsme oldu. Tabi bundan dinî bakışım da etkilendi, bu hale geldi sonuçta. (K8, Erkek)

Bayramlarda, Kurban’da veya işte Ramazan Bayramlarında tatile falan kaçıyorum. Ailemle sorunlar vardı, ben de boşluklar yaşıyordum, birazcık inanyordum ama sıkıntılar bana Allah ile çatışmaya götürdü. Bir nevi küslük mü, öfke mi yani ona hesap sordum neden ben, niye böyle diye bu da işte ateistlik deistliğe götürüyor. (K6, Erkek)

Son grupta ise, ateist veya deist olmanın aile ve sosyal ilişkilerde gerilimlere yol açtığı, bazı durumlarda aileden kovulma, evden ayrılma ya da ilişkilerin tamamen kopması gibi ciddi

zorluklarla sonuçlanabildiği görülmektedir. Bu durum katılımcılar tarafından şu şekilde dile getirilmektedir:

Birkaç kere evden kovuldum, iş yerine falan yattım, arkadaşlarımda kaldım. (K12, Erkek)

Biraz oradan uzaklaşmak istedim, annemden de biraz uzak kalayım istedim. Çok bunaldım maalesef. Kendi ilişkimiz biraz zordu, beni çok sıkıyordu, o yüzden ayrıldım. Çevremden de uzaklaştım, eğlence arkadaş hepsi bende kayboldu, kendi içimde yaşıyorum ne varsa işte. (K3, Kadın)

Ramazan ayıydı. Hani annem çok şey yapmıyor da gizliden kahvaltı yap diyor. Sen yemeğini ye diyor, baban görmesin diyor. Babam geldi, bağıyor, sen diyor bu şerefsizlere yemek mi verdin, bunlara ekme, su bile vermeyeceksin. (K12, Erkek)

Bu durumda inanç ve aile sorunlarının birleşimiyle kişi, bu süreçten çok daha büyük kişisel ve sosyal kayıplarla mücadele etmeye çalışmaktadır. Katılımcılar, ateist/deist olmadan önce aile, sosyal çevre ve iş ortamında daha önce normal bir ilişkinin ateist/deist olduktan sonra daha da kötüleşmeye başladığını şu şekilde aktarmıştır:

Odu hocam daha ne olsun. Ailem ve arkadaşlarım beni terk etti Aile, arkadaş, iş hatta ülke değiştirmek zorunda kalıyorum. İsviçre'ye (Basel) gideceğim. (K9, Erkek)

Benim sınıf arkadaşlarımla aynı iş yerinde çalışıyorum. Kaç senelik arkadaşlarım, onlar genç falan ama onlarla paylaştığımda iş yerinde sıkıntı oldu. Bu süreçte birtakım sıkıntılar yaşadım Bunu atlatmam 2 sene sürdü. (K12, Erkek)

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma bireylerin ateizmi ve deizmi benimsemelerinde ebeveyn tutum ve davranışlarının etkisini, alınan din eğitiminin ve eğitimi verenin süreçteki rolünü, ateist veya deist olmadan önce ve olduktan sonra anne ve baba başta olmak üzere sosyal ilişkilerinin seyrini ve bu süreçte karşılaştıkları deneyimleri titizlikle incelemiştir. Bu çalışma, bireylerin mensup olunan İslam dininden uzaklaşması ve ateizmi veya deizmi benimseme süreçlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak literatüre önemli bir katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Katılımcıların deneyimlerinden elde edilen veriler, bireylerin inançla ilgili ilk eğitimiyle aile ortamında aldığını ve ailenin bu konudaki tutumlarının inançları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Aile ortamı, bireylerin ilk sosyal etkileşimi yaşadığı ve değerleri öğrendiği temel kurumdur. Bu çalışmada, ebeveynlerin çocukların dinî anlayışlarını ve dindarlık düzeylerini, örnek alınan rol modeller olarak önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir. Nitekim yapılan çalışmalarda katılımcıların bu söylemlerini destekler nitelikte çocukların inanç gelişiminde ailenin belirleyici bir etken olduğu sonucuna ulaşılmıştır.³² Kavun³³ tarafından yürütülen bir diğer çalışmada bu çalışmadaki bulguların aksine ergenlerin inanç düzeylerini

³² Hatice Acar, *İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi, Psiko-Teolojik Bir Yaklaşım* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 15; İmamoğlu - Ferşadoğlu, "Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili", 26; Traylor, "How Does Religion Influence Parental Support of Young Adult Children?", 96; Mendes, Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği), 30-36.

³³ Yusuf Kavun, *Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016)

etkileyen önemli faktörler arasında anne ve baba tutumunun yer almadığı anlaşılmaktadır. Bu durum bireyin dinî inancının oluşmasında başka karmaşık faktörlerin de süreç içerisinde olabileceğini ortaya koymaktadır.³⁴ Nitekim bizim çalışmamızda katılımcıların ifadelerinde, sadece anne ve babalarının değil; kurs, okul gibi din eğitimi alınan yerler ile din eğitimi veren eğitimcilerin tutum ve davranışlarının da etkili olabileceğinden bahsedilmektedir. Aydın³⁵ tarafından yürütülen çalışmanın verilerinden katılımcıların okuldan edindikleri dinî bilginin gelecekte dinî değerlere karşı inkârcı bir tutum geliştirmelerine yol açtığı anlaşılmaktadır. Yapılan bir diğer çalışmada ise aile dışındaki eğitimcinin olumsuz tutum ve davranışları, öğrenim sürecinde inanç ile ilgili sorulara ve şüphelere yönelik cevap vermede eksik kaldığı, bu durumun inançsızlığa ya da mensup olunan dine karşı tepkisizliğe sebep olduğu ortaya çıkmıştır.³⁶ Öte yandan Kandemir³⁷ tarafından yapılan çalışmada aile ortamı dışında din eğitimi veren öğretmenlerin tutumlarının da öğrencilerin dinî değerleri üzerinde pozitif bir etki yaptığı, dinî değerlere bağlılık konusunda eğitimcinin rol model alındığı ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla bireylerin ateizmi ve deizmi benimsemelerinde ebeveynler bazen tek başına faktörken bazen de bireyin sosyal çevre sistemleri içerisinde etkileşimde olduğu diğer ilişkilerin de bu durumu etkileyebileceği söylenebilir.

Aile tarafından verilen din eğitiminde, ebeveynlerin dinî aktarımlarının zaman zaman yetersiz, eksik veya geleneksel bir din algısına yol açabildiği, katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Katılımcılar, ailelerinden öğrendikleri dinî söylemlerin bazen tutarsızlık içerdiğini, ebeveynlerin/dinî öncülerin dine aykırı eylemlerde bulunmasının inançlarına etkisini de dile getirmiştir. Bu durumların ateist/deist olma gibi sürece sürüklediği, dinî söylemlerin tatmin etmediği, arayışlarını daha da olumsuz etkilediklerini sıklıkla vurgulamıştır. Yapılan çalışmalar bu tarz yaklaşımların, katılımcıların dinî inançlarının farklılaşmasında ve şekillenmesinde önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.³⁸ Bilecik³⁹ tarafından yapılan çalışmada, dindar olmayan bireylerin anne veya babalarının otoriter bir tutuma sahip olduğu görülmüştür. Anne ve baba tutumunun fazlaca gevşek olması da inançsızlıkla ilişkilendirilmektedir.⁴⁰ Yapılan bir diğer araştırmada ise bizim bulgularımızın aksine anne ve babanın yaklaşım tarzının bireyin gelecekteki inancıyla fazla bir ilişkisinin bulunmadığı

³⁴ Yusuf Öztürk, *Ergenlerde Dindarlık ile Özel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2017).

³⁵ Ali Rıza Aydın, *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 220-223.

³⁶ Edward L. Glaeser - Bruce I. Sacerdote, "Education and Religion", *Journal of Human Capital* 2/2, (2001),201.

³⁷ Kandemir, "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", 238-240.

³⁸ Schottenbauer vd., "Relationship Between Family Religious Behaviors and Child Well-Being Among Third-Grade Children", 194; McMurdie - Dollahite-Hardy, "Adolescent and Parent Perceptions of the Influence of Religious Belief and Practice", 192.

³⁹ Bilecik, "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi", 32-36.

⁴⁰ Krok, "Examining The Role of Religion in a Family Setting: Religious Attitudes and Quality of Life Among Parents and Their Adolescent Children", 216.

anlaşılmaktadır.⁴¹ Bu durum bireyin inancının oluşmasında ya da değişmesinde arkadaş ve sosyal medya gibi başka faktörlerin de süreç içerisinde olabileceğini ortaya koymaktadır.⁴²

Katılımcı deneyimlerinden elde edilen verilerde bireylerin dinî inançlarının değişimine etki eden bir diğer faktör ise olumsuz rol modellerin olduğu ortaya çıkmıştır. Bireylerin, aile ve çevresindeki örnek alınabilecek kişilerin İslam dinine uygun bir yaşam sürmemesi ya da davranışlarının söylemleriyle tutarsız olması, dinî inançlar konusunda bireyleri sorgulamaya, şüphe etmeye ve dinden uzaklaşmaya sevk etmektedir. Nitekim Şimşek'in⁴³ çalışmasında kişilerin çok yakın çevresindeki yetişkinlerin dinî inançları gereği yükümlülüklerini yerine getirmeme durumunun gençlerin dinden uzaklaşmalarına etki ettiğini ortaya koymaktadır. Yapılan bir diğer çalışmada ise bireylerin sadece dinî inançları öğrenme değil uygulama konusunda da rol model olan ebeveynlerinin etkisinin baskın olduğu görülmüştür. Ebeveynlerin ibadet etme sıklığının ve çocuklarına dinî eğitim vermelerinin, çocukların dinî uygulamalara yönelmesinde olumlu bir teşvik olduğu tespit edilmiştir.⁴⁴ Dolayısıyla, bireylerin çevresindeki dindar kişilerin sergilediği olumsuz tutumların, bireylerin kendi dinleri hakkında negatif değerlendirmeler yapmalarına ve tepkiler göstermelerine yol açabildiği gözlemlenmiştir.

Çalışma, bir çocuğun ateizmi veya deizmi benimsemesinde babayla olan ilişkisinin önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Babanın iletişim eksikliği, mesafeli ve olumsuz ilişkisi ile ihmal edici tutumunun, çocuğun inançsızlığa yönelmesinde önemli bir faktör olduğu görülmüştür. Bu durumun, babanın pasif ve yetersiz bir rol modele dönüşmesine yol açarak çocuğun hem gelişimsel hem de dinî inanç alanında olumsuz bir yönde ilerlemesine neden olduğu tespit edilmiştir.⁴⁵ Nitekim yapılan çalışmalarda katılımcıların bu ifadelerini destekleyen bulgulara rastlanmıştır. Demir⁴⁶ tarafından yapılan çalışmada babasıyla bir bağı olmayan katılımcıların en düşük dinî inanca sahip olduğu fark edilmiştir. Yapılan bir diğer çalışmada babası ile hiç anlaşamayıp hep tartıştığını ifade eden katılımcıların inançsızlıkla ilişkilerinin olduğu anlaşılmıştır.⁴⁷ Baba ile çatışmalı, yetersiz ve eksik bir ilişkinin dinî inançların değişime etkisinin oldukça fazla olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların ifadelerinde öne çıkan bir diğer durum ise rol model olan babaların mensup olunan İslam dininin gerekliliklerini yerine getirme konusundaki yetersizliklerinin bireylerin dine karşı soğuma ve inançsızlığa yönelmelerinde etkili olduğu anlaşılmıştır. Nitekim yapılan çalışmalar katılımcıların bu söylemlerini destekler

⁴¹ Sameena Iqbal – Mamoona Ismail Loona, "Parents' Spirituality, Parenting Practices and Disruptive Behaviour Disorders among Pakistani Children: Parents' Spirituality and Parenting Practices and DBD Among Children", *Pakistan Journal of Health Sciences* 4/09, (2023), 75-80.

⁴² Marco A. Schwarz, "The Impact of Social Media on Belief Formation", *Rationality and Competition Discussion Paper Series*, 57; Khairil Anwar – Abdul Mujib, "Islamic Faith-Based Content and Religious Social-Media Motives", *Journal of Ethnic and Cultural Studies* 9/1 (2021), 21-23.

⁴³ Şimşek, "Mutahhari, Materyalizm ve Eleştirisi", 1050-1054.

⁴⁴ Vermeer vd., "Authoritative Parenting and the Transmission of Religion in the Netherlands: A Panel Study", 44; Dilek Ünal, *Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008).

⁴⁵ Valeria King, "The Influence of Religion on Fathers' Relationships with Their Children", *Journal of Marriage and Family* 65/2, (2003), 383; Petts, *Single Mothers' Religious Participation and Early Childhood Behavior*, 256;

⁴⁶ İsmail Demir, *Dini Bilgi Edinme Kaynağı Olarak Sosyal Medya (İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)*, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019).

⁴⁷ Lori Baker - Sperry, "Passing on the Faith: The Father's Role in Religious Transmission", *Sociological Focus* 34/2, (2001), 185-198.

niteliktedir.⁴⁸ DeMaris⁴⁹ vd. tarafından yürütülen çalışmada, dinî yükümlülüklerini hiç yerine getirmeyen veya çok az yerine getiren babalara sahip bireylerin dinî inanç değişim düzeyinin yüksek olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, çocukların dinî inançlara bağlılık tutumunda babaların rol model olarak önemli bir etkiye sahip olabileceği görülmektedir. Çayır⁵⁰ tarafından yürütülen bir diğer araştırmada çalışmamız ve diğer araştırma sonuçlarındaki baba faktörünün aksine ergenlerin inanç düzeylerini etkileyen önemli unsurun anne olduğu ortaya konulmuştur.⁵¹ Bir başka çalışmada, annelerin geleneksel dini inançlar üzerinde belirgin bir etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Buna karşılık, babaların çocukların bireysel dindarlığı ve dini davranışları üzerinde daha güçlü bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.⁵² Sonuç olarak baba faktörü başta olmak üzere ebeveynlerin çocuklar üzerindeki etkisinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Katılımcı deneyimlerinden elde edilen verilerde ailenin çocuklarının ateist/deist olma durumunu öğrendikten sonra gösterdikleri tutumda benzerlikler ve farklılıklar olduğu görülmüştür. Ailelerin tepkileri çocuklarının mensup olunan İslam dininden uzaklaşarak inançsızlığa yönelmelerine nasıl tepki vereceklerini bilememe, durum karşısında şaşkınlıklarını gizleyememe ve duydukları endişeyi yönetememe olduğu anlaşılmıştır. Ailelerin bu tarz kriz dönemlerini ve tepkilerini yönetemedikleri görülmüştür. Ebeveynlerin yaklaşımları; ikna etmek için telkinde bulunma ya da ilişkiyi kesme, kararından vazgeçmesi için tehdit etme ve baskı yapma şeklinde ortaya çıkmıştır. Yapılan farklı bir çalışmada, ebeveynlerin, çocuklarının kendilerini kızdıran bir durum sergilediklerinde bağırma, küsme ve zaman zaman iletişimi tamamen koparma gibi tepkiler verdikleri tespit edilmiştir.⁵³ Ailelerin, farklı tutum ve yaklaşımlar sergilemekle birlikte bir uzmana başvurma gibi profesyonel destek alma girişiminde bulunmadıkları görülmüştür. Bu tarz kriz durumlarında anne baba tutumunun, sürece ivme kazandıran ya da durumu tersine dönüştüren bir faktör olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızın katılımcı söylemlerinden elde edilen verilere göre, bireylerin ateizmi veya deizmi benimsemeden önce ve sonrasındaki sosyal ilişkilerinin farklı şekillerde değişim gösterdiği anlaşılmıştır. Ailenin, çocuğuyla ilgisiz, mesafeli ve zayıf etkileşimli bir ilişkiye sahip olduğu ve bu tutumun, çocuğun ateizmi veya deizmi benimsemesinden sonra da değişmeden devam ettiği fark edilmiştir. Çocuğun gelişimsel sürecine ilgisi ve desteği düşük olan ailenin çocuğun hayatında kritik dönemlerden biri olan bu süreçte de katkısının sınırlı olduğu ortaya

⁴⁸ McMurdie vd., "Adolescent and Parent Perceptions of the Influence of Religious Belief and Practice", 192; Baker - Sperry, *Passing on the Faith: The Father's Role in Religious Transmission*, 188-190.

⁴⁹ Alfred DeMaris vd., "Doing the Scut Work of Infant Care: Does Religiousness Encourage Father Involvement?", *Journal of Marriage and The Family*, 73/2, (2011), 354-360.

⁵⁰ Celal Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname* 27/2, (2014), 59-62.

⁵¹ Lisa D. Pearce - William G. Axinn, "The Impact of Family Religious Life on the Quality of Mother-Child Relations", *American Sociological Review* 63, (1998), 810-828; Bader - Desmond, *Do as I Say and as I Do: The Effects of Consistent Parental Beliefs and Behaviors Upon Religious Transmission*, 316; Lisa Miller vd., "Religiosity and Depression: Ten-Year Follow-Up of Depressed Mothers and Offspring", *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 36/10, (1997), 1416-25.

⁵² Alan. C. Acock - Vern. Bengtson L., "On the Relative Influence of Mothers and Fathers: A Covariance Analysis of Political and Religious Socialization", *Journal of Marriage and the Family* 40(3), (1978), 519-530.

⁵³ Vermeer vd., *Authoritative Parenting and the Transmission of Religion in the Netherlands: A Panel Study*, 46-50; Weissinger vd. "Parent Experiences During and After Adolescent Suicide Crisis: A Qualitative Study", *Int J Ment Health Nurs* 32/3, (2023), 917-928; Wider vd., *The Role of Demographic Factors on Religious Beliefs: Evidence from Five Countries*, 372; Deniz Şanlı - Candan Öztürk, "Anne Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları ve Tutumlar Üzerine Kültürün Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 8(4), (2015), 240-246.

çıkıştır. Nitekim yapılan çalışmalar da katılımcıların bu söylemlerini destekler nitelik taşımaktadır. Bilecik⁵⁴ tarafından yürütölen araştırmada ailenin çocuğu ile yeteri kadar ilgilenmemesinin çocuğun inançsızlığa yönelmesine neden olduğu ortaya çıkmıştır. Bir diğer araştırmada ise kendisiyle ilgilenmeyen bir aileye sahip olduğunu ifade eden öğrencilerin inançsız ya da düşük din inancı olduğu gözlemlenmiştir.⁵⁵ Göröldüğü üzere, hem bu çalışmanın bulguları hem de farklı çalışmalar, ilgisiz ve ihmalkâr bir aile ortamının, çocuğun din inaç yönelimi ve sosyal gelişimi üzerinde genellikle olumsuz etkiler yaratan bir ebeveynlik tarzı olduğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışma, bireylerin ateizmi veya deizmi benimsemelerinde ebeveynlerle ilişkilerinin ve rollerinin etkisini gözler önüne sermektedir. Özellikle babaların iletişim eksikliği, mesafeli tutumu ve din yükümlölükleri yerine getirmedeki rolleri, çocukların ateizmi veya deizmi benimseme süreçlerinde önemli faktörler olarak öne çıkmaktadır. Araştırma sonucunda, ailenin din eğitim konusunda kritik ve verimli bir ortam sağladığı durumlarda, ebeveynlerin din ve inanç konusundaki olumlu ya da olumsuz tutumlarının çocukların inanç biçimini etkilediği, ayrıca ebeveynlerin günlük yaşamda din pratikleri yerine getirmedeki tutarlılığının çocukların inançlarına yansıdığı görölmüştür. Bireylerin ateizmi veya deizmi benimsemelerinde farklı sosyal faktörlerin etkisi olsa da aile içerisinde ebeveynlerden özellikle babanın çocuğun bireysel dindarlığı konusunda etkisinin baskın olduğu anlaşılmaktadır. Babanın din değerleri aktarıcı bir kanal olmasıyla beraber din inançların kabulünde çocukların gözünde rol model oldukları görölmektedir.

Araştırmanın bulguları dikkate alındığında, çocukların ateizm veya deizmi benimseme süreçlerini daha iyi anlamak ve bu süreçte sorunlu aile içi ilişkilerin olumsuz etkisini azaltmak amacıyla, aile içi din eğitimi programlarının elde edilen veriler doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bu programlar, ebeveynlerin çocuklarına karşı daha kapsayıcı ve anlayışlı tutumlar sergilemelerine rehberlik etmeyi hedeflemelidir. Özellikle babaların çocuklarının inanç gelişiminde olumlu bir rol model olmaları için desteklenmesi önemlidir. Bu süreçte, din eğitimin zorlayıcı değil, çocukların kendi din tercihlerini keşfetmelerine olanak tanıyacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Ayrıca ailelerin, çocuklarının inançlarını kabul etme ve bu konuda diyalog kurma becerilerini geliştirmelerine yönelik danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunulmalıdır. Bu yaklaşımlar, aile içi ilişkileri güçlendirmeye ve çocukların inançları konusunda daha sağlıklı bir ortam sağlamaya katkı sunacaktır.

⁵⁴ Bilecik, Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi, 34.

⁵⁵ Demir, Dini Bilgi Edinme Kaynağı Olarak Sosyal Medya (İlahiyat Faköltesi Öğrencileri Örneği), 177-180.

Kaynakça | References

- Acock, Alan - Bengtson, Vern. L. "On the Relative Influence of Mothers and Fathers: A Covariance Analysis of Political and Religious Socialization". *Journal of Marriage and the Family*, 40(3), (1978), 519-530. <https://doi.org/10.2307/350932>
- Acar, Hatice. *İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi, Psiko-Teolojik Bir Yaklaşım*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2006.
- Akdemir, Ferhat., "Ateizmin Tarihi Üzerine Kısa Bir Deneme", *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/18-19, (2005), 347-363.
- Anwar, Khairil - Mujib, Abdul. "Islamic Faith-Based Content and Religious Social-Media Motives". *Journal of Ethnic and Cultural Studies* 9/1 (2021), 19-38. <https://doi.org/10.29333/ejecs/1024>.
- Aydın, Ali Rıza. *Dini İnkarnın Psiko-Sosyal Nedenleri*. Samsun: Öndokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Bader, Christopher D - A. Desmond, Scott. "Do as I Say and as I Do: The Effects of Consistent Parental Beliefs and Behaviors Upon Religious Transmission". *Sociology of Religion*, 67/3, (2006) 313-329. <https://doi.org/10.1093/SOCREL/67.3.313>.
- Baker - Sperry, Lori. "Passing on the Faith: The Father's Role in Religious Transmission". *Sociological Focus* 34/2, (2001), 185-198.
- Baltacı, Ali. "Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7(1), (2018), 231-274.
- Baltacı, Ali. "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?" *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5(2), (2019), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>.
- Baynal, Fatma. "Ateizmden Teizme: Bir Vaka İncelemesi". *ODÜSOBİAD* 13(2), (2023), 1775-1800, Doi: 10.48146/odusobiad.1198435.
- Bilecik, Sümevra. "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33, (2017), 7-38.
- Bradshaw, Matt - Illison, Christopher. "Do Genetic Factors Influence Religious Life? Findings from a Behavior Genetic Analysis of Twin Siblings". *Journal for the Scientific Study of Religion* 47/4, (2008), 529-544. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2008.00425.x>
- Creswell, John. W. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* (4th ed). SAGE Publications, 2014.
- Çayır, C. "Ergenlerin Dinî İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma". *Bilimname* 27/2, (2014), 59-88.
- DeMaris, Alfred vd. "Doing the Scut Work of Infant Care: Does Religiousness Encourage Father Involvement?". *Journal of Marriage and The Family* 73/2, (2011), 354-368. <https://doi.org/10.1111/J.1741-3737.2010.00811.X>.
- Demir, İsmail. *Dini Bilgi Edinme Kaynağı Olarak Sosyal Medya (İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Örneği)*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Ete, Hatem - Yargı, Abdullah. "Türkiye'de Dindarlık Algısı", (2023). <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20231103-15111939.pdf>
- Glaeser, Edward L - Sacerdote, Bruce I. "Education and Religion". *Journal of Human Capital*, 2/2, (2001), 188-215. <https://doi.org/10.1086/590413>.
- Günaydın, Fatma. "İmam Hatip Liselerinde İnanç Soru(n)ları". *Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm*, 321-335, Ensar Yayınları, 2017.
- Hyman, Gavin. *Ateizmin Kısa Tarihi*. Çev. Dilek Şendil. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayıncılık, 2010.
- Iles-Caven, Yasmin vd. "Longitudinal Data on Parental Religious Behaviour and Beliefs From the Avon Longitudinal Study of Parents and Children (ALSPAC)". *Wellcome Open Research* 4, (2019), 38. <https://doi.org/10.12688/WELLCOMEOPENRES.15127.1>.

- Iqbal, Sameena - Loona, Mamoon Ismail. "Parents' Spirituality, Parenting Practices and Disruptive Behaviour Disorders among Pakistani Children: Parents' Spirituality and Parenting Practices and DBD among Children". *Pakistan Journal of Health Sciences* 4/09, (2023), 75–80.
- İmamoğlu, Abdulvahit - Feriadoğlu, Saliha. "Psikolojik Açidan Ergenlerde Dinî Tutum ve Davranışların Tahlili". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2016), 19-40.
- Kandemir, Sibel. "Lise Öğrencilerinde Din Dışı Yönelim: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2 (Eylül 2021), 230-256.
- Kandler, Christian - Riemann, Rainer. "Genetic and Environmental Sources of Individual Religiousness: The Roles of Individual Personality Traits and Perceived Environmental Religiousness". *Behavior Genetics* 43, (2013), 297-313. <https://doi.org/10.1007/s10519-013-9596-8>.
- Kavun, Yusuf. *Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2016.
- Kay, William vd. "Divorce and Pupil Attitude Toward Christianity and Islam". *Journal of Education and Christian Belief* 4/2, (2000), 131-138. <https://doi.org/10.1177/205699710000400206>.
- Kayıklık, Hasan. "Bireysel Yaşamda Dinsel Değişim". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2, (2005), 5-23.
- Kayıklık, Hasan. *Din Psikolojisi: Bireysel Dindarlık Üzerine*. Adana: Karahan Kitabevi, 2011.
- King, Valeria. "The Influence of Religion on Fathers' Relationships with Their Children." *Journal of Marriage and Family* 65/2, (Mayıs, 2003), 382-395. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2003.00382.x>.
- Krok, Dariusz. "Examining The Role of Religion in a Family Setting: Religious Attitudes and Quality of Life Among Parents and Their Adolescent Children". *Journal of Family Studies* 24/3, (2018), 203-218. <https://doi.org/10.1080/13229400.2016.1176589>.
- Küçükural, Önder vd. "Türkiye'de Lâdinî (nonreligious) Arayışları Çalışmak: Dinden Uzaklaşma ve Ayrılma Eğilimlerine Dair Kavramsal Bir Çerçeve Önerisi". *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 23(1), (2023), 437-451.
- Kümbetoğlu, Belkis. *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (2. Basım). Bağlam yayıncılık, 2008.
- Lei, Lei - Traylor, Frederic. "How Does Religion Influence Parental Support of Young Adult Children?". *Journal of Family Issues*, (2023), <https://doi.org/10.1177/0192513x231195653>.
- Maraş, İsmail. "Günümüz Türkiye'sinde Deizm İddiaları ve Bununla Mücadelede İslam Felsefesinin Rolü". *Günümüz Gençliğinin Zihin Problemleri*. Ed.İ. Maraş, İ. Erdoğan, 19-34, Kitap Dünyası Yayınları, 2019.
- Marshall, Catherine - Rossman, Gretchen B. *Designing Qualitative Research*. (SAGE Publications, (1995)
- McMurdie, Carrolyn vd. "Adolescent and Parent Perceptions of the Influence of Religious Belief and Practice". *Journal of Psychology and Christianity* 32, (2013), 192.
- Mendeş, Necip Fazıl. *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri (Tuzla Örneği)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Michael Ruse (ed.), *The Oxford Handbook of Atheism*, "36. A World of Atheism: Global Demographics" (Oxford: Oxford University Press, 2017).
- Miller, Lısa vd. "Religiosity and Depression: Ten-Year Follow-Up of Depressed Mothers and Offspring". *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36/10, (1997), 1416-25. <https://doi.org/10.1097/00004583-199710000-00024>.
- Öztürk, Yusuf. *Ergenlerde Dindarlık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Pearce, Lisa D - Axinn, William G.. "The Impact of Family Religious Life on the Quality of Mother-Child Relations". *American Sociological Review*, 63, (1998), 810-828. <https://doi.org/10.2307/2657503>.
- Perşembe, Erkan. "Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14-15, (2003), 159-181.
- Petro, Mervin vd. "The Effect of Religion on Parenting in Order to Guide Parents in the Way They Parent: A Systematic Review". *Journal of Spirituality in Mental Health* 20/3, (2018), 114- 139. <https://doi.org/10.1080/19349637.2017.1341823>.

- Petts, Richard J. "Single Mothers' Religious Participation and Early Childhood Behavior". *Journal of Marriage and Family* 74/2, (2012), 251-268. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00953.x>.
- Petts, Richard - Knoester, Chris. "Parents' Religious Heterogamy and Children's Well-Being". *Journal for the Scientific Study of Religion* 46/3, (2007), 373-389. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2007.00364.x>.
- Pleck, Joseph. "Why Could Father Involvement Benefit Children? Theoretical Perspectives". *Applied Developmental Science* 11/4, (2007), 196-202. <https://doi.org/10.1080/10888690701762068>.
- Schottenbauer, Michele A vd. "Relationship Between Family Religious Behaviors and Child Well-Being Among Third-Grade Children". *Mental Health, Religion & Culture* 10/2, (2007), 191-198. <https://doi.org/10.1080/13674670600847394>.
- Schwadel, Philip. "The Effects of Education on Americans' Religious Practices, Beliefs, and Affiliations". *Review of Religious Research*, 53/2, (2011), 161-182.
- Schwarz, Marco A. "The Impact of Social Media on Belief Formation". *Rationality and Competition Discussion Paper Series*, 57. <https://doi.org/10.5282/UBM/EPUB.58069>.
- Şanlı, Deniz - Öztürk, Candan. "Anne Babaların Çocuk Yetiştirme Tutumları ve Tutumlar Üzerine Kültürün Etkisi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi* 8(4), (2015), 240-246.
- Şimşek, İsmail. "Mutahhari, Materyalizm ve Eleştirisi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2), (2020), 1035-1053. DOI: 10.17859/pauifd.800778.
- Topaloğlu, Aydın. *Tanrıtanımazlığın Felsefi Boyutları: Teizm ya da Ateizm*. İstanbul. Kaknüs Yayınları, 2001.
- Turan, Yahya - Kar, Sait. "Günümüz Gençlerinin Dine Bakışı: Dışlayıcılık ve Çoğulculuk Bağlamında Tecrübi Bir Araştırma". 21. *Yüzyılda Gençlik ve İnanç Eğilimleri*. O. Aydın vd. (Ed.). 629- 670, *İlahiyat*, 2022.
- Tüzer, Abdüllatif. "Postmodernizm ve Tanrı'nın Ölümü: Öznenin Arkeolojisi Üzerine Bir Deneme". *Milel ve Nihal* 12/2, (2015), 73-124. <https://doi.org/10.17131/milelnihal.88806>.
- Ünal, Dilek. *Çocuğun Din Eğitiminde Ana-Baba Rollerini*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ünverdi, Mustafa. "Din Karşıtı Yayınlar ve Gençlerde Ateistlik Eğilimin Nedenleri". *İlahiyat Akademi*, 12, (12 Aralık, 2020), 145-182.
- Vermeer, Paul vd. "Authoritative Parenting and the Transmission of Religion in the Netherlands: A Panel Study". *The International Journal for the Psychology of Religion* 22, (2012), 42-59.
- Vitz, Peter. *Faith of The Fatherless the Psychology of Atheism*. Ignatius Press, 2013.
- Weissinger Guy M. vd. "Parent Experiences During and After Adolescent Suicide Crisis: A Qualitative Study". *Int J Ment Health Nurs*. 2023 Jun;32(3):917-928. DOI: 10.1111/inm.13137. Epub 2023 Mar 7. PMID: 36882964.
- Wider, Walton vd. "The Role of Demographic Factors on Religious Beliefs: Evidence from Five Countries". *F1000Research*, 5/12, (2023), 12:372.
- Wilcox, W. Bradford. "Religion, Convention, and Paternal Involvement". *Journal of Marriage and Family* 64/3, (2002), 780-792. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00780.x>.
- Wolfinger, H. Nicholas - Wilcox, W. Bradford. "Happily Ever After?: Religion, Marital Status, Gender and Relationship Quality in Urban Families". *Social Forces* 86/940, (2008), 1311-1337. <https://doi.org/10.1353/SOF.0.0023>.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Zavalsız, Yusuf Sinan - Şahin, Ensar. "Ateist ve Deistlerin Din Algısı: Üniversite Öğrencileri Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma". *Journal of History Culture and Art Research* 7/2, (2018), 567-599.